

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАХОПЛЕННЯ ЗАРУЧНИКА ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ АЗЕРБАЙДЖАНУ, ВІРМЕНІЇ ТА ГРУЗІЇ

Андрушко А. В.,

*доцент кафедри кримінального права і процесу
Ужгородського національного університету,
кандидат юридичних наук, доцент*

Ратифікація Україною, Азербайджаном, Вірменією та Грузією Міжнародної конвенції про боротьбу із захопленням заручників, прийнятої на засіданні Генеральної асамблеї ООН 17 грудня 1979 року, обумовила включення до кримінального законодавства вказаних держав статті про відповідальність за вчинення даного діяння. Однак аналіз текстів відповідних статей засвідчує існування певних відмінностей між ними. Здійснення порівняльно-правового дослідження особливостей відповідальності за захоплення заручників в українському, азербайджанському, вірменському та грузинському кримінальних законах дозволить не лише виявити відповідні відмінності, а й поставити питання про можливість удосконалення у відповідній частині національного законодавства з урахуванням зарубіжного досвіду.

Відповідальність за захоплення заручника в кримінальному законодавстві України, Азербайджану, Вірменії та Грузії передбачена в різних розділах. Так, ст. 147 КК України міститься в розділі III його Особливої частини, що об'єднує злочинні посягання проти волі, честі та гідності особи. Натомість ст. 215 КК Республіки Азербайджан, що передбачає відповідальність за розглядуване діяння, міститься в главі 25 «Злочини проти громадської безпеки» (розділ X «Злочини проти громадської безпеки та громадського порядку»), ст. 218 КК Республіки Вірменія – в главі 23 «Злочини проти громадської безпеки» (розділ 9 «Злочини проти громадської безпеки, безпеки комп'ютерної інформації, громадського порядку, громадської моральності та здоров'я населення»), ст. 329 КК Грузії – в главі XXXVIII «Тероризм» (розділ 11 «Злочини проти держави»). Вважаємо, що найбільш обґрунтованим є підхід азербайджанського та вірменського законодавців, оскільки вказаний злочин посягає насамперед на відносини, що забезпечують основи громадської безпеки. Вчинити вказане діяння, не обмеживши свободу конкретної особи, зрозуміло, неможливо, однак воно завдає шкоду інтересам усього суспільства, посягає на значно ширше коло суспільних відносин.

Відрізняються й назви відповідних статей. Так, якщо ст. 147 КК має назву «Захоплення заручників», то ст. 215 КК Азербайджанської Республіки і ст. 218 КК Республіки Вірменія – «Захоплення заручника», а ст. 329 КК Грузії – «Захоплення заручника в терористичних цілях». Таким чином, український законодавець чомусь вказує на множину заручників. Виникає закономірне запитання: відповідальність за вчинення даного діяння настає лише у разі захоплення як мінімум двох заручників? Звичайно, що ні. Відповідний висновок можна зробити із тексту диспозиції ч. 1 ст. 147 КК України, де вказано, що кримінально караним є захоплення або тримання *особи* в якості заручника. Однак і підхід азербайджанського, вірменського та грузинського законодавців навряд чи можна визнати досконалим. По-перше, складається враження, що *на момент захоплення особа вже є заручником* («Захоплення заручника»). По-друге, назва ст. 215 КК Азербайджанської Республіки та ст. 218 КК Республіки Вірменія (як, зрештою, і ст. 147 КК України) не повною мірою відповідає їх змісту, адже ними передбачена відповідальність не лише за захоплення особи як заручника, а й за тримання її в якості заручника (ст. 329 КК Грузії не згадує про тримання особи як заручника, однак встановлює відповідальність за погрозу захоплення заручника, що, однак, також не відображено у назві даної статті). Назва ст. 329 КК Грузії, поза сумнівом, пов'язана з бажанням тамтешнього законодавця підкреслити терористичний характер даного злочину. Наш погляд, назву відповідної статті у КК України доцільно сформулювати як «Захоплення або тримання особи як заручника».

З певними відмінностями сформульовані диспозиції ч. 1 ст. 147 КК України, ч. 1 ст. 215 КК Азербайджанської Республіки, ч. 1 ст. 218 КК Республіки Вірменія та ч. 1 ст. 329 КК Грузії. Якщо український, азербайджанський та вірменський законодавці передбачили відповідальність не лише за захоплення, а й за тримання особи як заручника, то грузинський законодавець встановив відповідальність лише за захоплення заручника. Разом з тим у ч. 2 ст. 329 КК Грузії передбачена самостійна відповідальність за погрозу вчинення діяння, передбаченого ч. 1 вказаної статті. Суттєво відрізняється й коло адресатів, яких стосується вимога вчинити будь-яку дію чи утриматися від її вчинення як умови звільнення заручника. Відповідно до ч. 1 ст. 147 КК України мета спонукання до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника стосується родичів затриманого, державної або іншої установи, підприємства чи організації, фізичної або службової особи. У ч. 1 ст. 215 КК Азербайджанської Республіки та ч. 1 ст. 218 КК Республіки Вірменія визначено, що відповідне спонукання може стосуватися держави, організації чи громадянина, а

в ч. 1 ст. 329 КК Грузії вказано, що захоплення заручника здійснюється в терористичних цілях або з метою спонукання релігійної організації до вчинення або невчинення тієї чи іншої дії. У примітці до ст. 323 КК Грузії зазначено, що в цілях глави XXXVIII «Тероризм» терористичною ціллю визнається залякування населення або спонукання органу влади, органу іноземної держави або міжнародної організації до вчинення чи невчинення тієї чи іншої дії або дестабілізація чи знищення фундаментальних політичних, конституційних, економічних або соціальних структур країни/іноземної держави/міжнародної організації. Отже, виходячи із системного тлумачення норм КК Грузії, можна зробити висновок, що до кола адресатів відповідної вимоги входить не тільки релігійна організація, а й орган влади, орган іноземної держави або міжнародної організації. Таким чином, на відміну від українського, азербайджанський, вірменський та грузинський законодавці не виокремлюють в якості адресата вимоги родичів затриманого, тоді як український не згадує прямо про державу як таку (мова йде тільки про державну установу, підприємство чи організацію). Крім того, якщо вітчизняний законодавець називає державну або іншу установу, підприємство чи організацію, то азербайджанський та вірменський законодавці більш лаконічні, вказуючи лише на організацію (у ч. 1 ст. 215 КК Азербайджанської Республіки та ч. 1 ст. 218 КК Республіки Вірменія жодним чином не деталізується про яку саме організацію йдеться). Не можна визнати вдалою вказівку азербайджанського та вірменського законодавців на громадянина, оскільки цілком можливо є ситуація, коли відповідне спонукання може стосуватися осіб, котрі не є громадянами цих держав (тобто іноземців або ж осіб без громадянства). Найменш вдалим видається підхід грузинського законодавця. Варто відзначити, що у ст. 1 Міжнародної конвенції про боротьбу із захопленням заручників серед адресатів вимоги числяться держава, міжнародна міжурядова організація, будь-яка фізична, юридична особа або група осіб. Видається, що український, азербайджанський, вірменський та грузинський кримінальні закони у відповідній частині не повною мірою відповідають положенням вказаної конвенції, оскільки не охоплюють усіх можливих адресатів. Жоден із законодавців не вказує на групу осіб, хоча цілком можливо є ситуація, коли вимоги висуваються незареєстрованому об'єднанню, котре не відповідає вимогам юридичної особи. На наш погляд, коло адресатів вимоги у аналізованих нормах слід привести у відповідність до положень конвенції, вказавши на державу, міжнародну міжурядову організацію, фізичну чи юридичну особу або групу осіб.

У всіх аналізованих статтях відповідальність за розглядуване діяння диференційована. Азербайджанський законодавець посилив від-

повідальність за захоплення заручника, вчинене: 1) групою осіб за попередньою змовою; 2) неодноразово; 3) із застосуванням насильства, небезпечного для життя або здоров'я; 4) із застосуванням зброї або предметів, використовуваних в якості зброї; 5) щодо завідомо неповнолітнього; 6) щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності; 7) щодо двох або більше осіб; 8) з корисливих мотивів (ч. 2 ст. 215 КК Азербайджанської Республіки). Дещо меншу кількість кваліфікованих видів захоплення заручника виокремили вірменський та грузинський законодавці. Так, у ч. 2 ст. 218 КК Республіки Вірменія посилена відповідальність за захоплення заручника, вчинене: 1) групою осіб за попередньою змовою; 2) із застосуванням насильства, небезпечного для життя або здоров'я; 3) із застосуванням зброї або предметів, використовуваних в якості зброї; 4) щодо завідомо неповнолітнього; 5) щодо завідомо вагітної жінки; 6) щодо особи, яка завідомо для винного перебувала в безпорадному стані; 7) щодо двох або більше осіб. У ч. 3 ст. 329 КК Грузії посилена відповідальність передбачена за захоплення заручника в терористичних цілях або з метою спонукання релігійної організації до вчинення чи невчинення тієї чи іншої дії, а також за погрозу вчинення вказаного діяння, скоєні: а) щодо державної політичної посадової особи Грузії чи членів її сім'ї; б) щодо іноземного офіційного представника або особи, яка підлягає міжнародному правому захисту; в) групою осіб; г) неодноразово; д) терористичною організацією.

Азербайджанський, вірменський та грузинський законодавці виокремили не лише кваліфіковані, а й особливо кваліфіковані види даного злочину. Такими відповідно до ч. 3 ст. 215 КК Азербайджанської Республіки є вчинення діянь, передбачених статтями (*так у тексті КК Азербайджанської Республіки – А.А.*) 215.1 або 215.2 цього кодексу, якщо вони вчинені організованою групою або ж спричинили з необережності смерть потерпілого чи інші тяжкі наслідки. Аналогічні особливо кваліфікуючі ознаки виокремлені у ч. 3 ст. 218 КК Республіки Вірменія. Грузинський законодавець не згадує про першу із зазначених особливо обтяжуючих відповідальність за розглядуване діяння обставин, обмежившись вказівкою лише на спричинення діяннями, передбаченими частинами 1, 2 чи 3 ст. 329 КК Грузії, смерті людини або інших тяжких наслідків.

Таким чином, коло обтяжуючих відповідальність обставин в кримінальному законодавстві Азербайджану, Вірменії та Грузії ширше, ніж у КК України, котрий, нагадаємо, передбачає посилену відповідальність лише за захоплення або тримання особи як заручника, вчинене щодо неповнолітнього або організованою групою, поєднане з погро-

зою знищення людей, або ж таке, що спричинило тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 147 КК України). На наш погляд, існують цілком достатні підстави для посилення кримінальної відповідальності за вчинення даного діяння: групою осіб за попередньою змовою; із застосуванням насильства, небезпечного для життя або здоров'я; із застосуванням зброї або предметів, використовуваних в якості зброї; щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності; щодо особи, яка завідомо для винного перебувала в безпорадному стані; щодо двох або більше осіб. Також видається доцільним закріпити у відповідній статті КК України особливо кваліфіковані види розглядуваного діяння, до яких слід віднести вчинення даного діяння організованою групою, а також спричинення ним тяжких наслідків (на сьогодні це кваліфіковані види захоплення чи тримання особи як заручника).

На увагу, на наш погляд, заслуговує досвід Грузії в частині, що стосується виокремлення такої кваліфікуючої ознаки, як вчинення захоплення заручника щодо державної політичної посадової особи Грузії чи членів його сім'ї. Як відомо, КК України містить спеціальні норми (ст.ст. 349, 349-1), які встановлюють відповідальність відповідно за захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника та за захоплення журналіста як заручника. Вважаємо, що вказані склади злочинів в КК України є зайвими і лише породжують непотрібну конкуренцію норм. Існуюча з точки зору вітчизняного законодавця доцільність посиленої відповідальності за захоплення як заручника певної категорії осіб може бути реалізована за прикладом грузинського законодавця шляхом конструювання кваліфікованого складу злочину.

Інтерес становить також порівняння санкцій відповідних статей кримінальних законів України, Азербайджану, Вірменії та Грузії. Якщо санкцією ч. 1 ст. 147 КК України передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від 5 до 8 років, то в санкції ч. 1 ст. 215 КК Азербайджанської Республіки строк цього покарання становить від 5 до 10 років, у ч. 1 ст. 218 КК Республіки Вірменія – від 5 до 8 років, у ч. 1 ст. 329 КК Грузії – від 8 до 12 років. Санкція ч. 2 ст. 329 КК Грузії, яка, нагадаємо, встановлює відповідальність за погрозу вчинення діяння, передбаченого ч. 1 вказаної статті, передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від 3 до 8 років. Порівняємо також санкції норм, що передбачають посилену відповідальність за кваліфіковані та особливо кваліфіковані види розглядуваного діяння. Санкція ч. 2 ст. 147 КК України передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від 7 до 15 років, ч. 2 ст. 215 КК Азербайджанської Республіки – від 10 до 12 років, ч. 2 ст. 218 КК Республіки Вірменія – від 6 до 10 років, ч. 3 ст. 329 КК Грузії – від 10 до 17

років. Ч. 3 ст. 215 КК Азербайджанської Республіки передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від 12 до 15 років, ч. 3 ст. 218 КК Республіки Вірменія – від 8 до 15 років, ч. 4 ст. 329 КК Грузії – від 14 до 20 років. Таким чином, найбільш суворим у аналізованому контексті є КК Грузії, тоді як КК Азербайджану та Вірменії передбачають аналогічний КК України максимальний строк покарання у виді позбавлення волі.

Кримінальне законодавство Грузії передбачає можливість притягнення до відповідальності за розглядуване діяння юридичної особи. Відповідно до примітки до ст. 329 КК Грузії, за діяння, передбачені вказаною статтею, юридична особа карається ліквідацією або позбавленням права займатися діяльністю та штрафом.

Кримінальні кодекси Азербайджанської Республіки та Республіки Вірменія передбачають спеціальний вид звільнення особи, яка вчинила розглядуване діяння, від кримінальної відповідальності. Так, примітка до ст. 215 КК Республіки Азербайджан гласить, що особа, яка вчинила діяння, передбачене даною статтею, і добровільно або на вимогу влади звільнила заручника, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо в її діях не міститься іншого складу злочину. У ч. 4 ст. 218 КК Республіки Вірменія вказано, що особа, яка відмовилася від своїх вимог і добровільно звільнила заручника, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо її дії не містять іншого складу злочину. Як бачимо, наведені формулювання мають окремі відмінності. По-перше, азербайджанський законодавець підкреслює, що від кримінальної відповідальності звільняється особа, яка звільнила заручника *добровільно або на вимогу влади*, тоді як вірменський законодавець згадує лише про *добровільність* такого вчинку. На нашу думку, більш обґрунтованою є перша позиція, адже винний може припинити розглядуване посягання не лише через власну добру волю (наприклад, з огляду на виникле почуття жалю до захопленого заручника), а й через вимогу представників влади (приміром, з огляду на страх загинути під час операції по звільненню заручника). У будь-якому разі йдеться про прийняте особою самостійне рішення, результатом якого є припинення посягання і звільнення захоплених або утримуваних нею заручників. Відзначимо, що підхід азербайджанського законодавця поділяє значна частина сучасних законодавців, зокрема Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, Республіки Таджикистан, Російської Федерації. По-друге, якщо для звільнення від кримінальної відповідальності за КК Азербайджанської Республіки достатньо звільнити заручника, то за КК Республіки Вірменія необхідно не тільки звільнити заручника, а й відмовитися від висунутих вимог. Тут більш обґрунтованим та логічним нам видається підхід вірменсько-

го законодавця, адже захоплення або тримання особи як заручника для винного не було самоціллю; вказане діяння вчинялося з метою спонукання відповідних адресатів до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника.

Відзначимо, що М.О. Акімовим раніше було запропоновано ввести у відповідну статтю КК України заохочувальну норму про звільнення винної особи від кримінальної відповідальності, якщо вона самостійно (добровільно або на вимогу органів державної влади) звільнить захопленого (захоплених) чи утримуваного (утримуваних) нею заручника (заручників) і відмовиться від реалізації висунутих вимог [1, с. 4, 10, 13]. Вважаємо, що вказана ідея заслуговує на увагу вітчизняного законодавця, оскільки відповідна норма стимулюватиме припинення винною особою даного злочину. Разом з тим мусимо звернути увагу на явний, як на наш погляд, недолік наведеного формулювання: у ньому немає згадки про відсутність у діях особи, котра звільнила заручника (заручників), іншого складу злочину. Слід погодитись з дослідниками, котрі наголошують, що, з одного боку, сформульована законодавцем конструкція повинна стимулювати відмову від продовження злочинної діяльності, з іншого ж – давати змогу все-таки притягти особу до кримінальної відповідальності в тому разі, якщо в її діях мають місце ознаки іншого складу злочину (наприклад, заподіяння тілесного ушкодження, незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами та ін.), який не повинен залишатися без адекватної юридичної оцінки [2, с. 107].

Таким чином, аналіз особливостей кримінальної відповідальності за захоплення заручника за законодавством Азербайджану, Вірменії та Грузії дозволяє поставити питання про можливість запозичення зарубіжного досвіду у справі кримінально-правової протидії захопленню чи триманню особи як заручника. Доцільно, зокрема, перенести норму про відповідальність за вказаний злочин до розділу IX Особливої частини КК України «Злочини проти громадської безпеки», здійснювати подальшу диференціацію кримінальної відповідальності за вчинення даного діяння, а також передбачити у відповідній статті КК України заохочувальну норму про звільнення винної особи від кримінальної відповідальності.

Список використаних джерел

1. Акімов М.О. Кримінально-правова характеристика захоплення заручників за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / М.О. Акімов. – К., 2009. – 16 с.

2. Бриллиантов А. К вопросу о направлениях унификации законодательств государств – участников СНГ о борьбе с терроризмом и захватом заложника / Александр Бриллиантов, Виктория Бурковская // Уголовное право. – 2003. – № 1. – С. 105–107.
3. Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників від 17 грудня 1979 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_087
4. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики (утвержден Законом Азербайджанской Республики от 30 декабря 1999 года № 787-IQ) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 31 мая 2016 г.) // Юрист – комплекс правовой информации (законодательство) Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://online.zakon.kz/document/?doc_id=30420353&doc_id2=30420353#activate_doc=2&pos=1;-7&pos2=2125;72
5. Уголовный кодекс Грузии от 22 июля 1999 г. № 2287 (по состоянию на 10 марта 2017 г.) // Законодательный Вестник Грузии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf>
6. Уголовный кодекс Республики Армения от 18 апреля 2003 г. (по состоянию на 1 марта 2017 г.) // Официальный сайт Национального Собрания Республики Армения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349&lang=rus#23>